

УДК 159.922.7.942-058.862

Мішечкіна М.Є.

**УМОВИ ОПТИМІЗАЦІЇ ПРОЦЕСУ ВИХОВАННЯ ВПЕВНЕНOSTІ В
СОБІ У ДІТЕЙ, ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОЇ ОПКИ**

Постановка проблеми. Гострота соціальних, економічних та культурних проблем обумовлюють актуальність активного пошуку найоптимальніших

умов підготовки молодого покоління до життя та самореалізації. Такі завдання набувають особливого значення, коли йдеться про дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківської опіки. В умовах нестабільності соціально-економічного та політичного життя України спостерігається тенденція зростання кількості таких дітей. За статистичними даними лише незначна частина з них залишається без піклування внаслідок смерті їх батьків. Решта відноситься до явища так званого „соціального сирітства”, основними причинами якого є асоціальний спосіб життя батьків, падіння соціального престижу сім'ї, матеріальні та житлові труднощі, зростання позашлюбної народжуваності тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Результати соціально-психологічних досліджень свідчать про значні проблеми розвитку особистості дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківської опіки. Їхній загальний фізичний та психічний розвиток відрізняється від розвитку однолітків, які виховуються у сім'ях. Поведінка цих дітей характеризується високим рівнем соціальної дезадаптації та негативним соціальним досвідом: дратівливістю, спалахами гніву, агресії, перебільшеним реагуванням на події та взаємини, уразливістю, провокуванням конфліктів з однолітками, невмінням спілкуватися з ними. Однак найбільші труднощі становлення особистості спостерігаються в емоційно-вольовій сфері, порушенні соціальної взаємодії, зниженні самоорганізації і цілеспрямованості, невпевненості в собі [4].

Формулювання цілей статті. Сучасні педагоги відчувають потребу в науковому обґрунтуванні умов оптимізації процесу виховання впевненості в собі у дітей, позбавлених батьківської опіки, та створенні розвивального середовища, сприятливого для виховання вказаної особистісної якості, та засобів накопичення зростаючою особистістю позитивних уявлень про себе, способів реалізації конструктивної поведінки. Саме на вирішення частини означених проблем й спрямовано наше дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Виховання впевненості в собі ми розглядатимемо як процес, що передбачає забезпечення певних психолого-педагогічних умов, спрямованих на розвиток і закріплення у дітей цієї якості особистості.

У вихованні в дітей впевненості в собі велику роль відіграє задоволення їхніх базових потреб: довіри, безпеки та захисту, любові, повазі, самооцінці та відчутті власної гідності. Вони реалізуються через усвідомлення дитиною своєї сили, досягнень, адекватності, компетентності. Їх задоволення викликає почуття впевненості, власної цінності, відчуття своєї корисності та значущості для інших. Тому виховний процес має будуватись таким чином, щоб сприяти задоволенню вказаних потреб та зміцненню особистісного здоров'я таких дітей.

На думку Я. Коломинського, процес виховання впевненості в собі визначається своїми специфічними механізмами, передумовами та динамікою, обумовлюється не тільки внутрішніми потребами особистості, її віково-статевими та індивідуальними особливостями, установками, стратегіями самооцінювання, а й зовнішніми умовами, наявністю-відсутністю сприятливого.

Як зазначають провідні фахівці, у процесі онтогенезу складаються своєрідні механізми мотиваційно-сислової орієнтації, за допомогою яких вирішуються конкретні ситуації, що дозволяє виявити раніше приховану позитивну чи негативну цінність обставин та дій. У зв'язку з цим О. Запорожець підкреслює особливу роль єдності інтелектуального та емоційного керівництва дорослими діями при задоволенні базових потреб дітей.

Суб'єктна педагогіка, на якій будується наше дослідження, передбачає активну участь у виховному процесі всіх його учасників. Позицію дитини як суб'єкта ми вважаємо важливою умовою виховання у неї впевненості в собі. Особистість не може бути сформована без підтримки цілісності та стабільності дитячого „Я”, сформованості нових новоутворень свідомості та особистості. Цей процес становлення особистості відбувається у постійній творчій активності, спрямованій на перебудову оточуючої дійсності і себе.

Як стверджує Б. Ананьєв, пізнаючи себе як суб'єкта діяльності, усвідомлюючи позитивні та негативні риси, аналізуючи власні дії та вчинки, дитина навчається більш-менш правильно оцінювати себе, стає впевненішою. Систематична робота педагога, спрямована на формування об'єктивного ставлення до себе, на думку вченого, полягає в конкретизації тих вимог, які ставить перед дитиною дорослий; обґрунтуванні оцінки результатів виконання завдань, аналізі їх якості, вправленні в оцінюванні робіт товаришів порівняно з власними, виявленні певних рис особистості, які сприяють або перешкоджають цій роботі.

Виховання впевненості, як вважає В. Ромек, матиме кращі результати, якщо його основою буде формування загального позитивного ставлення до власної поведінки та її результатів. Тренування навичок впевненої поведінки недостатнє, оскільки воно має доповнюватися когнітивно орієнтованими позитивними змінами системи самооцінок. На думку автора, на формування впевненості здійснюють відповідний вплив як особистий досвід вихованця, так і соціальне середовище. Але залежно від ступеня розвитку свідомості вони по-різному співвідносяться. У разі менш розвинутої свідомості переважає вплив соціального середовища, при більш розвинутому – орієнтація на особистий досвід.

Спираючись на вищезазначені відправні тези, О. Серебрякова виявила основні тенденції розвитку впевненості в собі. За даними автора, висока стабільна неадекватна самооцінка свідчить про вироблення навичок самовпевненості. Такі діти, на думку вказаного фахівця, цілеспрямовані, прагнуть зайняти лідерські позиції, мають високий життєвий потенціал, незалежні, легко реалізуються в самостійній діяльності. Водночас вони нечутливі до впливів зовнішнього середовища, авторитарні, болісно переживають відсутність суспільного визнання та критичні зауваження, ігнорують інтереси інших у прагненні реалізувати поставлені цілі. У своїх неспіхах часто звинувачують інших або обставини, що склалися.

На відміну від високої стабільної неадекватної, низька стабільна неадекватна і низька стабільна адекватна самооцінка характеризують

невпевненість. Таким дітям властиве неприйняття себе, власних якостей та здібностей. Вони схильні принижувати свої досягнення, намагаються уникати невдач, замість того, щоб прагнути досягти успіхів.

Початковим етапом становлення впевненості в собі як базової якості особистості, на думку Л. Гримака, є формування чіткого образу-Я, що виявляється в дослідницькому ставленні до світу та до себе, прагненні побачити різноманітність оточуючої дійсності; готовності знаходити нові способи власної поведінки. Але недоліки сучасного виховання, які гальмують у дітей дослідницький інтерес, нав'язують стереотипний образ думок та стиль поведінки, продукують невпевненість у собі. Існуюча система навчання та виховання практично виключає продуктивні методи, самостійність в основних видах діяльності. Це унеможливує набуття зростаючою особистістю власного досвіду, змушує її орієнтуватись на готові зразки, не довіряти собі. Формування здорової впевненості, перш за все, вимагає довіри до власного життєвого досвіду, поваги до своїх реальних почуттів та переживань [3].

Опора на життєвий особистісний досвід вихованця, зміст якого складають події, ситуації, згадки про те, що було колись побачено, пережито, на думку І. Беґа, є суттєвою психологічною умовою оптимізації виховного процесу. На думку вченого, ще одним з важливих засобів зміцнення позитивного ставлення дитини до себе та впевненості в собі є психологічна підтримка як зосередженість дорослого на позитивних аспектах та перевагах вихованця. Психологічна підтримка заснована на тому, щоб допомогти зростаючій особистості відчути свою корисність та адекватність через демонстрацію дорослим задоволення її досягненнями, зусиллями, створення ним установки: „Ти можеш це зробити”.

У вихованні впевненості в собі у дітей І. Беґа пропонує додержуватись деяких правил, а саме: спиратись на їхні сильні сторони; уникати підкреслювання невдач; уміти і хотіти демонструвати повагу та віру у вихованців, приймати їх індивідуальність; уникати дисциплінарних покарань; вміти допомогти дитині й спонукати її до самостійного виконання завдань. У роботі з невпевненими дітьми автор пропонує створювати ситуації несправедливого звинувачення у поганому вчинку, щоб викликати прагнення до самозахисту і цим самим привчити їх до цього. Оптимальною роботою з такими вихованцями вважається така, що передбачає подолання закомплексованості, нерішучості, невпевненості, хибної сором'язливості. У спілкуванні з цими дітьми слід постійно звертатися до їхнього почуття відповідальності, підтримувати будь-які позитивні починання. Однак учений застерігає від висміювання чи стримування ініціативи, оскільки це може призвести до непередбачуваних наслідків [2].

На думку І. Беґа, максимальний ефект у реалізації можливостей дітей буде досягнутий лише у тому разі, якщо використані методи і прийоми виховання будуватимуться відповідно до їхніх вікових та індивідуальних особливостей; навчання здійснюватиметься не у формі традиційного уроку, а в процесі дидактичних ігор, безпосередніх спостережень, різних видів практичної діяльності. Узгоджуючи педагогічні впливи з особливостями вихованців,

педагог має враховувати не лише той рівень розвитку, який уже досягнутий ними, а й перспективи найближчого майбутнього [2].

У наукових працях Ф. Іващенко, В. Поліщука, Т. Поніманської, П. Симонова та інших зафіксовано існування прямого зв'язку між життєвим досвідом дітей, їхнім вольовим розвитком та впевненістю. Як зазначає Ф. Іващенко, досвід дитини є важливим резервом її особистісного становлення. Аналіз дитиною власних минулих вчинків збагачує ієрархію чинників, з якими вона пов'язує свої успіхи. Пригадування минулих позитивних досягнень знижує тривожність, а отже, зміцнює впевненість у собі. На думку автора, страх і невпевненість – феномени однієї природи, проте різного ступеня виявлення. Учений пов'язує їх як із силою нервової системи дитини, так і з педагогічними порушеннями: завищеними вимогами, недовірою, залякуваннями та покараннями. Автор аналізує причини завищеної самооцінки дитини, яка формується не на основі її реальних успіхів у будь-якій діяльності, а неправильної, завищеної їх оцінки оточуючими [5].

Заслуговує на увагу введене в обіг П.Симоновим поняття „озброєності” як набуття та закріплення якостей, знань, навичок, фізичного та розумового зміцнення дитини. Згідно позиції автора, зростаюча особистість, яка володіє усіма необхідними в житті навичками, самостійна, викликає повагу інших та почуввається впевненою у собі.

Суголосною попередній є думка Т. Поніманської. Авторка стверджує, що дитині необхідно дати можливість повніше розкрити свій внутрішній потенціал у процесі вільної самостійної діяльності у створеному педагогом просторово-предметному середовищі, яке дозволяє кожному вихованцю розвиватися у своєму індивідуальному темпі. Для сприяння розвитку незалежності дитині необхідно надати їй можливість побачити помилки та самостійно їх скоригувати.

Узагальнюючи вищезазначене, можна зробити висновок: чим більшою кількістю видів діяльності оволоділа дитина, чим частіше вона досягає успіху у важливій для неї сфері, тим впевненіше почуввається в процесі будь-якої діяльності. Під впливом успіху самооцінка дитини підвищується, завдяки чому вона протягом деякого часу може стримати занижену або низьку самооцінку, виявити віру у свої сили. Проте навіть незначний неуспіх може призвести до зниження рівня самооцінки. З огляду на це дослідники констатують, що важливою умовою ефективного формування впевненості особистості в собі виступає поєднання різноманітних видів діяльності.

Виховання впевненості в собі, як вважає А. Лескова-Савицька, полягає у виробленні в дитини відповідних її можливостям внутрішніх установок та адекватних домагань. Необхідно викликати в неї почуття симпатії до себе, самоповаги на основі більш точного знання своїх чеснот і вад, виховувати сміливість, здатність ризикувати, бажання прагнути до успіху і самоствердження у своїх починаннях, вміння бути самою собою. Для формування адекватної позитивної самооцінки авторка пропонує не обережувати дитину від повсякденних справ, не перевантажувати її тим, що непосильно, а

заохочувати ініціативу, показувати своїм прикладом адекватність ставлення до успіхів і невдач тощо.

Як зазначають Н. Бастун, М. Батурін, О. Главінська, педагог повинен мати бажання забути про минулі невдачі дитини; допомогти їй відчувати впевненість у виконанні конкретного завдання; дозволити почати все з початку, вселити надію у здатність досягти успіху; пам'ятати про минулі успіхи й подумки повертатися до них. Підвищення у дітей впевненості в собі автори пов'язують із розвитком інтересу до виконуваної справи. Цікава діяльність, у якій дитина виявляє свої сильні сторони, передбачає прояв тих якостей, завдяки яким і формується впевненість. Для забезпечення підтримки інтересу необхідна ясність цілі: дитина має знати, яким буде кінцевий результат.

Як зазначають Я. Корчак та В. Сухомлинський, долання труднощів розвиває в дітей наполегливість у досягненні мети, підштовхує до мобілізації усіх своїх сил [6; 9]. Тому завдання педагогів полягає у спрямуванні зусиль дітей у певне русло, організації поступу спочатку до ближніх, а від них – до більш далеких життєвих перспектив.

Однією із надзвичайно важливих позицій є роль особистості педагога у становленні моральних якостей дітей. Так, О. Сухоленова акцентує увагу на особистісному розвитку дітей, для яких дорослі є прикладом стійкості духу та впевненості, допомагають відтворити ці якості у своїх вихованцях. Водночас вона зазначає, що негативні якості, неадекватні самооцінки, загальну незадоволеність собою діти теж відтворюють. Отже, особистий приклад та особливості самосприйняття значущими дорослими себе самих стають для дітей зразком для наслідування [8].

Низкою вчених (І. Зязюн, Б. Ліхачов, Т. Репіна, О. Серебрякова, Т. Смолева, В. Сухомлинський та інші) зазначено, що впевненість у собі може знижуватись, якщо дитина спілкується з агресивно налаштованим, байдужим, емоційно холодним, неуважним, а іноді й некомпетентним педагогом. Сором'язливі знаходяться поза їхньою увагою, відчувають дефіцит дієвої допомоги з боку авторитетних дорослих. Захоплений своєю роботою, уважний до всіх вихованців, особливо тих, хто за звичайних умов залишається „в тіні”, вчитель підвищує впевненість дітей у собі, позитивно впливає на формування їхньої свідомості та ціннісного самоставлення.

Однією з важливих тез, покладених в основу виховання впевненості в собі як особистісної якості, є думка низки вчених про вміння педагога дати об'єктивну оцінку діям, результатам діяльності, а не особистості загалом.

Визначенню впливу об'єктивної, обґрунтованої оцінки дорослого, що допомагає дитині усвідомити власні недоліки й подолати їх, присвячено дослідження В. Слуцького. Саме під впливом такої оцінки дорослого, на думку автора, формується тип мотивації поведінки та діяльності дитини. Від того, як оцінює її дорослий, залежить орієнтація вихованця на досягнення успіху або, навпаки, на уникнення неуспіху. Обґрунтована, неупереджена оцінка, яка об'єктивує недоліки та звертає увагу на чесноти, сприяє формуванню позитивного ставлення особистості до себе. Оцінка має пов'язувати досягнуті

результати з докладеними зусиллями самої дитини, допомагати порівнянню минулих та наявних досягнень, підкреслюючи прогрес у діяльності [7].

Згідно поглядів Т. Токарської, система оцінних дій педагога має будуватись так, щоб дитина змогла побачити своє просування у напрямку здобуття досвіду, вдосконалення своїх знань, умінь та навичок. Важливим компонентом організації педагогом оцінних дій є навчання умінню оцінювати роботу, виконану іншим. Аналізуючи дії іншого, дитина починає активно прагнути високого еталону результату діяльності, що неминуче призводить, на думку автора, до аналізу власної виконаної роботи чи вчинку. Цим самим знімаються негативні емоції, посилюється прагнення зрозуміти себе, особливо в разі зіткнення з труднощами.

Як зазначають Н. Зубалій та Ф. Іващенко, для набуття впевненості в собі дитина має одержувати помірні, реалістичні схвалення, вчитися радіти їм як нагороді за докладені зусилля. Проте автори підкреслюють, що часте заохочення може сформувати у дитини потребу в постійній похвалі або виробити імунітет до неї. Надмірність похвали призводить до втрати впевненості в собі. Дитина може обійтися без схвалення з боку оточуючих у тому разі, якщо її поведінка узгоджується з її образом-Я, коли вона задоволена собою. У разі визнання себе невдалою, нездатною, особистість підсвідомо підриває власні зусилля.

Сучасними вченими розроблені комплекси вправ, пропонуються методи та прийоми, які використовуються для розширення уявлень дитини про власні можливості, сприяють підсиленню її довіри до себе, а також впевненості в собі.

Так, О.Шишмакова, створюючи модель формування особистісної гідності дітей, використовує методи, спрямовані на розвиток позитивного сприйняття дитиною себе та інших. Вони полягають у безумовному прийнятті дитини дорослим, вибірковому ігноруванні негативних вчинків, позитивному спонуканні до діяльності та спілкування, очікуванні майбутньої радості, доброзичливості, самонавіюванні.

Серед прийомів формування впевненості в собі вказані автори називають надання посильних завдань з поступовим підвищенням їхньої складності; допомоги у разі необхідності; приклад упевненої поведінки та діяльності, уникнення негативних зауважень, підбадьорення, навіювання впевненості в тому, що діти зможуть виконати завдання.

На думку А.Алексєєвої, допомогти дитині стати впевненою в собі можна завдяки взаємній зміні звичних ставлень дитини до себе та оточуючих. Автори пропонують залучати її до виконання різних видів доручень з поступовим їх ускладненням; створюючи ситуації, у яких дитина може проявити самостійність, відчувати задоволення від виконаної роботи. У разі відмови від виконання доручень необхідно залучити таку дитину до спільної діяльності з доброзичливим однолітком або дорослими. Внаслідок цього невпевнений в собі вихованець може запозичити способи взаємодії з іншими. У спільній діяльності з іншими однолітками важливо, щоб впевнена в собі дитина не придушувала активність та самостійність сором'язливої, а зберігалась атмосфера доброзичливості та справедливості. Дієвим прийомом є включення дітей у

спільну діяльність з молодшими за себе, що актуалізує їхню потребу у високій самооцінці, створює підґрунтя для регуляції рівня власних домагань [1].

Висновки. На основі викладеного вище можна зробити висновок, що існують декілька взаємопов'язаних проблем виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківської опіки, які не вирішуються традиційними педагогічними технологіями. Основними з них є: недостатній психологічний та соціально-педагогічний супровід виховного процесу у дитячих будинках; неспроможність існуючої педагогічної системи сформувати у таких дітей навички подолання складних життєвих ситуацій, психологічний захист та правильну поведінку у разі стресу, що врешті-решт продукує появу девіантної поведінки, емоційні розлади та відставання за всіма основними параметрами соціальної адаптації. Тому виховний процес має будуватись таким чином, щоб сприяти задоволенню вказаних потреб та зміцненню особистісного здоров'я дітей. Нами визначено такі умови оптимізації процесу виховання впевненості в собі у дітей, позбавлених батьківської опіки та сиріт, як сформованість у дитини системи знань про поняття „впевненість у собі”; розвиток реалістичного образу-Я в цьому контексті та рефлексії; створення дорослими емоціогенних ситуацій, які забезпечують позитивне ставлення дитини до впевненої поведінки; включення дитини у різновиди соціальної поведінки, мотивованої почуттям упевненості в собі.

Викладені у статті результати не є вичерпними. Перспективними у плані вивчення залишаються проблеми, пов'язані зі складністю соціалізації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківської опіки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алексеева А.В. Особенности поведения застенчивых детей и методы их воспитания: автореф. дисс. ... на соиск. учен. степени канд. пед. наук: 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики» / А.В.Алексеева. – Л., 1976. – 19 с.
2. Бех І.Д. Виховання особистості: у 2 кн. Кн 2: Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади / І.Д. Бех – К.: Либідь, 2003. – 344 с.
3. Гримак Л.П. Общение с собой: начало психологии активности / Леонид Петрович Гримак. – М.: Политиздат, 1991. – 320 с.
4. Дубровина И.В. Особенности психического развития детей в семье и вне семьи / И.В.Дубровина, М.И.Лисина // Возрастные особенности психического развития детей. – М., 1998. – 110 с.
5. Иващенко Ф. И. Использование прошлых успехов учащихся на повышение их ответственности / Ф.И.Иващенко // Вопросы психологии. – 2000. – № 2. – С. 87-93.
6. Корчак Я. Избранные педагогические произведения / Януш Корчак; пер. с пол. К.Э.Сенкевич. – М.: Педагогика, 1979. – 474 с.
7. Слуцкий В.М. Влияние оценки взрослого на формирование отношения к себе у детей: автореф. дисс. ... на соиск. учен. степени канд. психол. наук: 19.00.07 «Педагогическая и возрастная психология» / В.М.Слуцкий. – М., 1986. – 17 с.
8. Сухоленова О.Г. Формування адекватного образу „Я” у дівчат з неповної

сім'ї: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / Сухоленова Олена Геннадіївна. – К., 2000. – 223 с.

9. Сухомлинский В.А. Сто советов учителю / В.А.Сухомлинский. – К.: Рад. школа, 1984. – 254 с.

АНОТАЦІЯ

Мишечкіна М.Є. Умови оптимізації процесу виховання впевненості в собі у дітей, позбавлених батьківського піклування. Стаття присвячена актуальній проблемі визначення оптимальних умов виховання впевненості в собі у дітей, позбавлених батьківського піклування, серед яких називаються сформованість у дитини системи знань про поняття „впевненість у собі”; розвиток реалістичного образу-Я, створення емоціогенних ситуацій, які забезпечують позитивне ставлення до впевненої поведінки.

Ключові слова: *впевненість у собі, образ-Я, поведінка, оцінка, самооцінка.*

АННОТАЦИЯ

Мишечкина М.Е. Условия оптимизации процесса воспитания уверенности в себе у детей, лишенных родительской опеки. Статья посвящена актуальной проблеме определения оптимальных условий воспитания уверенности в себе у детей, лишенных родительской опеки, среди которых называются сформированность у ребенка системы знаний о понятии «уверенность в себе»; развитие реалистического образа-Я, создание эмоциогенных ситуаций, которые обеспечивают положительное отношение к уверенному поведению.

Ключевые слова: *уверенность в себе, образ-Я, поведение, оценка, самооценка.*

SUMMARY

Mishechkina M.E. Conditions of improving the process of upbringing self-confident orphans. The article deals with the problem of determining optimal conditions of self-confidence upbringing in orphans. To the definition of „optimal conditions” the author includes forming the system of knowledge about the term „self-confidence”, development of a real image-I, emotional situations, which provide a positive relation to self-confidence.

Key words: *self-confidence, image-I, behaviour, appraisal, self-appraisal.*